

„FYSIS“ a „LOGOS“ jako téma ve 20. století

ETF, zim. 1997-8

(vždy po 13.30-15.00)

- 29. 9. *Slova, významy, myšlení a pojmy – v dějinách; FYSIS u presokratiků, Platóna a Aristotela*
- 6.10. *Dnešní pohled na změnu, vznik a zánik*
- 13.10. *LOGOS jako problém: to, co sjednocuje, ale nepotlačuje mnohost*
- 20.10. *Pojmovost řeckého typu a pojetí „jsoucího“*
- 27.10. *nekonalo se (mezisvátčí)*
- 3.11. *Ffické disciplíny: fyzika (fyseologie), logika (logologie) – a event. „alethologie“ (či lépe: pisteologie)*
- 10.11. *Jazyk, mluva, řeč – úloha „toho druhého“ – a pojmy (a int.předměty)*
- 17.11. *Sybe Schaap*
- 24.11. *nemocen*
- 1.12. *Struktura události I. – FYSIS*
- 8.12. *Struktura události II. – LOGOS; „nepravé“ události, dějiny*
- 15.12. *Sybe Schaap*
- 22.12. *volno*
- 5.1. *Dějiny a LOGOS v dějinách: smysl v dějinách*
- 12.1. *FYSIS v dějinách a význam vědomí (a myšlení)*
- 19.1. *Sybe Schaap 5.1.*
- 26.1. *jen zkoušky*

01 Slova, významy, myšlení a pojmy – v dějinách

01-01

Každý člověk se rodí do rodiny (ať už fungující nebo nefungující, rozpadající se či už rozpadlé), do určitého společenského kontextu, tj. kdysi do kmene, dnes do národa, státu, civilizačního okruhu či vrstvy, do kultury a jejích tradic, atd. atd. Všechny tyto okruhy tu jsou dříve než člověk, který se právě rodí, a každý nově zrozený člověk se do nich musí jaksi nořit, vstupovat do nich, osvojovat si je, sžívat se s nimi, zabydlovat se v nich. To znamená, že se žádný člověk nerodí tak, že by už byl tím vším vybaven, že by se mu toho všeho dostávalo zároveň s narozením. Na druhé straně se však s přece jen s nějakou, ovšem jinou výbavou skutečně rodí. O této výbavě, které se každému člověku dostává již při narození čili „od přírody“, budeme mluvit jako o výbavě genetické. Jedním z prvních podniků myšlenkového úsilí starých Řeků bylo rozlišení mezi tím, co je člověku „dáno“ jako takováto přírodní výbava, tj. výbava „od přírody“, a co je naopak nutno si osvojit teprve po narození, ať už původ něčeho takového je lidský nebo božský. Řekové pak ještě dále rozlišovali mezi tím, co je záležitostí čistě lidskou, tedy záležitostí konvence, lidské úmluvy a někdy možná i libovůle a svévole, a co má na druhé straně povahu více nebo méně normativní, co představuje závazek, povinnost, příkaz, zákon – a ovšem zákon buď pouze lidský nebo přímo božský, přičemž onen lidský se může, má nebo musí odvolávat na božský, nemá-li upadnout na rovinu lidské libovůle a svévole. Odtud ono známé rozlišení mezi FYSIS, THESIS a NOMOS. V Platónově dialogu Kratylos máme docela zajímavý doklad diskuse o povaze jazyka resp. jednotlivých slov. Původně jde nejspíš o problém, s nímž zřejmě přišli sofisté, a dialog Kratylos chce na jedné straně ukázat, že jde o problém starší (Kratylos je poněkud podivným žákem Hérakleitovým, takže vskutku mohl být starším současníkem Sókratovým), ale na druhé straně také o problém, který není jen záležitostí sofistickou, tedy o problém vskutku filosofický. (970815-1)

01-02

Rozlišování mezi tím, co je „od přírody“ a co je naproti tomu lidským výtvořem (obvykle se proti přírodě staví tzv. kultura), přetrvává dodnes, ačkoliv je po celou dobu zatíženo některými vnitřními rozpory, spočívajícími v naprosto nedostatečném pojmovém rozlišení obojího. Nejasné jsou především důvody, proč považujeme člověka, tj. sebe, za jedinou bytost ve známém světě, jejíž činnost už nepovažujeme za přírodní záležitost, zatímco činnost jiných živých tvorů, která se od lidské liší často jen kvantitativně (a které se lidská činnost zejména ve svých počátcích velice podobala), považujeme stále ještě za přírodní. Bobří hráz podle uvedeného rozlišení náleží ještě k přírodě, ale i nejprimitivnější hráz z kmenů, větví a hlíny, kterou k zadržení vody postavil nějaký kmen na počátcích vývoje, považujeme se samozřejmě jakožto lidský výtvoř již za něco „kulturního“. Je-li sám člověk původně přírodní bytost, jak mohou být jeho výtvořy z přírody vyřazovány? A není-li už přírodní bytostí, jak se jí mohl stát? To je úvaha, která vlastně vůbec nepotřebuje pojmovou výbavu: lidé od pradávna hledali původ a základ své ne-přírodní lidskosti až ve světě bohů jako ve světě nepřírodním, před-přírodním a nad-přírodním. Tak se za druhé ukazuje, že příroda nemůže být prostě považována za veškerenstvo, za celý svět, za všechnu skutečnost, ale že člověk je považován za tu zvláštní, jedinečnou bytost, v níž se snoubí, ale tak dělí skutečnost přírodní a mimo-přírodní. V člověku není příroda popřena, ale je zapojena do kontextů už ne pouze přírodních. Kdybychom tohle nechtěli uznat, mělo by to dalekosáhlé důsledky také pro chápání člověka, tj. pro naše sebe-pochopení. Jestliže se velmi dlouho udržovala myšlenka, že člověk je jakýsi vesmír v malém, mikrokosmos, pak to bylo právě pro tuto jakousi podvojnou lidskou povahu: v člověku je skloubena příroda a ne-příroda, totiž kultura. Člověk se pak vlastně nerodí jako člověk, ale musí se člověkem teprve stát tím, že je kultivován a že se nadále sám kultivuje. To je pak otázka tzv. výchovy a sebevýchovy. Ovšem ještě hlubší otázku musíme vidět v tom, že člověk se ve své původní přírodní danosti necítí být „doma“, že nejen sdílí, ale intenzifikuje a někdy vyhání až do absurdních extrémů své odpřírodňování, svou denaturaci. Nemůže-li se od své přírodní danosti, od svých přírodních sklonů a tendencí ani od své tělesnosti zcela odtrhnout, přece jen maximálně usiluje o jejich podrobení a podřízení tomu ne-přírodnímu, v čem hledá své druhé, ale hlubší zakotvení, své poslání.

(970815-2)

01-03

Spjatost stěžejního problému filosofické antropologie a problému filosofické kosmologie může být demonstrována v následující úvaze. Dokud v tomto světě, v kosmu, ve vesmíru nebylo ještě lidských bytostí, byla tzv. příroda identická s vesmírem, tj. s veškerenstvím. Ale s výskytem prvních lidí dochází v kontextuře dosavadního veškerenstva k trhlině, která se pak už nikdy nemá zacelit, ale která se naopak rozvírá postupně stále víc a víc. To, co bylo původně celým veškerenstvím, stává se „pouhou přírodou“. Naprosto nenápadně, ba zcela nepozorovatelně se tu začíná uskutečňovat nový svět, nová říše, nová skutečnost – svět člověka, lidský svět. Pochopitelně, objektivující pohled tzv. přírodních věd pro to nemá pochopení, ale nechápavost není žádným dokladem toho, že tu není nic k chápání. Naším vlastním problémem však není vznik „pouhé přírody“, jak ji dnes chápeme, z tzv. „přírody“, která ještě byla vším, tj. veškerenstvím, a proto tento problém necháme zatím stranou. Stačí nám jen zmíněný poukaz k tomu, že se pohybujeme terénem, pro nějž přírodní vědy nejen nejsou připraveny, ale pro který vlastně nejsou kompetentní. To je velmi důležitá věc: jakkoli by se zdálo, že problém přírody náleží přírodním vědám, není tomu tak. Žádná přírodní věda není v rámci své odborné kompetence schopna říci, co to je „příroda“, a to ani v onom původním rozsahu, kdy byla ještě veškerenstvím, ani poté, co s příchodem člověka, lidí se stala „pouhou přírodou“. A druhou, neméně důležitou věcí je spjatost přírody s člověkem, tj. s lidstvem. Dokud člověk neexistuje, nemá smysl mluvit o přírodě (na rozdíl od veškerenstva), takže když mluvíme o přírodě, zároveň tím nepřímou, nepředmětně něco vypovídáme o člověku. Člověk je totiž ta bytost, která je vůbec schopna mluvit o přírodě jako o „pouhé přírodě“ a tedy s vědomím, že člověk sám není pouhá příroda, že do jisté míry vybočuje z řady přírodních bytostí, tedy že je bytost ne-li nepřirodní, tedy přinejmenším nikoli pouze přírodní.

(970815-3)

01-04

Málokdy si zřetelně uvědomujeme, že chápání přírody jakožto přírody má svůj předhistorický počátek u presokratiků (lépe snad před-dějinný, protože dějiny byly vynalezeny jinak a jinde než ve starém Řecku). Samo řecké slovo je ovšem předfilosofické, ale to nás nemusí zajímat, protože toto slovo nebylo přesně vymezeno pro nedostatek pojmových prostředků. Pojem „přírody“ je spjat (tak jako většina našich po více než dvě tisíciletí tradovaných pojmů) s nejstaršími filozofy. Dokladem toho je dokonce věrné až otrocké napodobování řeckého slova FYSIS a zejména latinského překladu *natura* v evropských jazycích (pokud obě slova, zvláště pak latinské, prostě jen nepřevzaly). Řecké substantivum FYSIS je odvozeno od slovesa FYEIN a jeho media FYESTHAI. FYEIN znamenalo roditi, FYESTHAI pak roditi se a také růsti. Podobně latinské slovo *natura* je odvozena od *nasco, nasci, natus sum*, a také české slovo příroda nás upomíná na rození a na to, co je rodící se bytosti dáno už samotným narozením resp. při narození. Na tyto etymologické kořeny zmíněných slov často zapomínali a zapomínají nejen lidé filologicky neškolení a nevdělání, ale také vzdělanci. Všichni víme nebo si přinejmenším v této chvíli uvědomujeme, že běžný význam českého slova příroda nám už dnes vůbec nepřipomíná rození a tedy život, živé bytosti, alespoň nikoliv na prvním místě, nýbrž především vesmír hvězd a planet, hvězdných systémů, galaxií atd., tedy skutečnosti neživé (jak dnes víme nebo alespoň máme za to). O nic lépe na tom nejsou jiné evropské jazyky a nebyla na tom lépe ani latina, ba dokonce už Aristotelés neměl za to, že by se „fysika“ měla snad zabývat živými bytostmi, nýbrž jenom tím, co se mění a pohybuje. Navzdory tomu všemu si však můžeme připomenout Hérakleita, který ještě dobře ví, že FYSIS a THANATOS náleží k sobě, že tedy všude tam, kde můžeme legitimně hovořit o FYSIS, musíme počítat nejenom s tím, že něco nebo někdo vzniká zrodem, zrozením, ale také že zániká smrtí. Velký filozof má vždycky počítat nejenom s běžnými, navyklými významy slov, ale také s jejich významovými kořeny, a to i když na to obecné vědomí už zapomnělo nebo na to nedbá (což zajisté neznamená, že se musí významovými kořeny řídit – ale jenom, že o nich musí vědět a musí s nimi buď souhlasit anebo je korigovat).

(970816-1)

01-05

V češtině máme k dispozici dvě slova, jimiž lze překládat řecké slovo FYSIS a latinská slovo *natura*, totiž „příroda“ a „přirozenost“. Druhé slovo znamená obvykle tolik, co „povaha“. K tomuto tématu se vrátíme později, ale nyní je necháme zatím zcela stranou, protože tam silně zaintervenovaly momenty, jež byly původnímu řeckému chápání zcela cizí. V každém případě jsou překlady jak do latiny (převzaté do většiny evropských jazyků), tak např. do češtiny etymologicky případné. Tak, jako v řečtině slovo FYSIS upomíná na slovesa FYEIN a FYESTHAI, tak latinské „*natura*“ souvisí se slovesem *nasci*, a české „příroda“ s rozením. Původně tedy můžeme o FYSIS mluvit pouze u těch skutečností, které vznikly zrodem, které pak vyrostly a posléze umírají, tj. zanikají smrtí. Proto nemůžeme připsat žádnou FYSIS Thaletově vodě, Anaximenovu vzduchu, možná ani Hérakleitovu ohni (zde je přece jenom jistý problém), v žádném případě však Anaximandrovu APEIRON ani pythagorrejskému číslu, a ovšem nikoliv Parmenidovu HEN KAI PAN a po něm třeba Empedoklovým čtyřem prvkům (elementům, STOICHEIA), Démokritovým atomům atd. Pokud jde o bohy, je situace komplikovanější. Zůstaneme-li jen u filosofů a jejich myšlenkově modelovaných, ani konstruovaných „bohů“, převažují námitky proti představě, že se bohové rodí nebo že umírají, protože – jak to formuluje jeden z nich – to by znamenalo, že někdy nejsou – a to je bezbožná myšlenka. Vzhledem k ideálu geometrického myšlení jsou bohové resp. jeden jediný bůh konstruováni po vzoru trojúhelníka: takový bůh je mimo čas a prostor, nehýbe se, tedy v pravém slova smyslu nežije, není ničemu a nikomu podoben, člověk si nemůže dělat nárok na jeho poznání ani o vědění o něm (i kdyby se náhodou trefil do černého, prostě by o tom ani nevěděl). Tak to známe u Xenofana a později na něho v té věci navazujícího u Aristotela. Jinak to je v Platónově Timaiovi, ale – jak známo – nesmíme vše, co různé osoby říkají v Platónových dialozích, šmahem připisovat samotnému Platónovi. V Timaiovi jde s největší pravděpodobností o pythagorejství, tedy o přežívající vliv z doby, kdy ještě ARCHÉ byla chápána jako živý a vše oživující počátek a zdroj všeho. Proto onen vymyšlený prabožský řemeslník, totiž demiurgos, vytváří nejprve bohy a jejich svět, takže bohové vznikají, a tedy jako živí se jakoby „rodí“, a proto také mohou mít potomky, jejichž vznik zrodem je pak už zcela neproblematický. Aristotelés tuto myšlenku kritizuje jako Platónovu, a považuje ji za mýtus, ve filosofii vědecky nepřipustný. Sám však už ani FYSIS nechápe ve starém smyslu, pomíjí etymologické kořeny tohoto slova a svou FYSIKU, jednu ze tří teoretických disciplín tzv. „první filosofie“, chápe jako vědu, která se zabývá tím, co je mnohé a co se pohybuje (mění). (Naproti tomu matematika se zabývá tím, co je sice mnohé, ale co se nemění, zatímco theologie se zabývá tím, co se rovněž nemění, ale co je pouze jedno.)

(970816-2)

01-06

Z předběžného přehledu je zřejmé, že o FYSIS bylo nejstarším filosofům možno mluvit jen tam, kde šlo o něco (nebo někoho) živého, a přihlédneme-li ještě k Aristotelovi, tedy přinejmenším o něco v pohybu (a to nejenom místním!), tedy proměnlivého. Bezčasová nebo nadčasová či mimočasová FYSIS je tedy nemyslitelná – je to nesmysl, na který přišli resp. který „vynalezli“ někteří myslitelé teprve mnohem později a ze zdrojů cizích řecké myšlenkové tradici. Jestliže ne zcela věrohodné, dost pozdní podání má za to, že presokratci běžně psali výklady, nazývající se PERI FYSEÓS (což se chybně zjednodušuje jako „O přírodě“, aniž se podtrhuje obrovský rozdíl mezi tím, co to tehdy znamenalo, a tím, co slovo příroda znamená pro nás), máme pro to slušné vysvětlení. Po vynálezu pojmů a pojmovosti bylo pojetí něčeho, co se nemění, čímsi dobře nahlédnutelným a posléze samozřejmým, zatímco změna, pohyb, vznik a zánik se stal problémem. Smysly svědčily o pohybech, změnách, o vznikajících a zanikajících jevech, ale rozum, tj. porozumění, chápání si o tom nedovedlo učinit dostatečně jasno. Pohyb, změna se staly pro filosofy problémem. Psát o tom, co všichni nahlížejí, není dost zajímavé, je to vlastně nuda jak pro toho, kdo píše, tak pro čtenáře. Zajímavé jsou však problémy a těžkosti s nimi spjaté. Filosofové, alespoň ti opravdoví filosofové, se pídí po problémech. Proto také prohlásil jeden filosof, že dá přednost teoretickému nahlédnutí před královstvím, a jiný obětoval po nahlédnutí kauzálních souvislostí vola.

(970816-3)

01-07

Druhá zřejmá skutečnost: vznik filosofie je spjat a vlastně podmíněn vynálezem pojmů a pojmového restrukturování lidského myšlení. Mýtus dovoloval nejrozmanitější formy tušení, odhadování, intuice, často se vyznačoval pozoruhodnou hloubkou – ale jindy zase zůstával trčet v omylech a nesmyslech. V rámci mýtu nebylo možno žádné omyly odhalit, jen bylo lze se od některých mýtů odvrátit a přiklonit se k jiným, a to bez náležitého zdůvodnění. To se pronikavě změnilo s vynálezem pojmů, které dovolovaly přesně zaostřit myšlenkové úsilí a dát mu takovou opakovatelnou pevnost, že bylo možno se vracet k již myšlenému a podrobovat je přezkoumávání. Počátky reflexe, spíše praereflexe či protoreflexe najdeme ještě před vynálezem pojmů, ale teprve pojmovost dovoluje, aby se reflexe prosadila se vsí vahou a také precizností.

Zároveň je zřejmé, že pojmovost řeckého typu měla jisté nepřehlédnutelné vady. O těch dnes víme mnohem víc než všichni filosofové až do osmnáctého století, i když doklady o tom, že někteří leccos tušili, nejsou tak vzácné. Proto jsme dnes jakoby na rozcestí, přesněji: na konci jednoho dlouhého období filosofického (a vědeckého) myšlení a na prahu čehosi, co se teprve pokoušíme pojmenovat. Jedním z největších úkolů dnešní a nejbliže budoucí filosofie je co nejpodrobněji prozkoumat povahu řecké pojmovosti, abychom se od ní mohli konečně principiálně odpoutat v tom, v čem nevyhovuje (což zdaleka neznamená paušální odmítnutí a zavržení). Jakmile náležitě rozpoznáme, co je třeba opustit, a odlišíme to od toho, nač je možno a třeba navázat, musíme se pokusit o reinterpretaci závažných a dosud nosných momentů řeckého myšlení z nových předpokladů a kontextů, a dokonce o jejich využití jako nosných prvků nových pojetí. Zkoumání možností, jak dnes aktualizovat původně řecké chápání toho, co neslo řecké pojmenování FYSIS a LOGOS, je pokusem o obranu na dvojí frontě. Na jedné straně je třeba vidět nedostatky řeckého a tudíž celého dosavadního evropského, zejména „západního“ myšlení, ale na druhé straně je třeba se tvrdě opřít pseudo-postmoderním pokusům paušálně opustit veškerou pojmovost a její řád a spolehnout se na pouhou narativitu, eventuelně opustit veškeré cíle, které si filosofie, ale pak také veškeré vědy, také teologie (i teologie), ba dokonce umění před sebe stavěly, zejména pak poznání v pravdě, ve světle pravdy.

(970817-1)

02 Dnešní pohled na změnu, vznik a zánik

02-01

Zatímco antičtí filosofové ovlivnili nesčíslné následující generace evropských myslitelů svou předsudečnou jistotou o druhořadosti a méněcennosti smyslového poznání, renesance a vůbec nový věk začal naopak stavět na tom, jak v rámci pozdního středověku bylo poznání z rozumu samotného zejména nominalisty podvráceno. Byl to zejména anglosaský empirismus, který se soustředil na kritiku jistě nedržitelného – jak dnes obecně víme – pojetí tzv. vrozených idejí (ideae innatae) a na zdůrazňování nesamostatnosti a naopak principiální podmíněnosti lidského rozumu smyslovým poznáním, na němž je prý třeba teprve postavit poznání všeho dalšího druhu. Klasickou podobu dal tomuto zaměření John Locke svou známou a stále znovu připomínanou formulí, že nic není v rozumu, co předtím nebylo ve smyslech (nihil est in intellectu quod non antea fuerit in sensu). Kontinentální racionalismus se tomu dokázal úspěšně bránit – ovšem za tu cenu, že své vlastní koncepce postupně stále víc korigoval tím, jak uznal a převzal některé momenty argumentace empiristů (čímž zase naopak postupně oslaboval pozice protivné strany). Základní formuli proti Lockovi najdeme opět u Leibnize, který prostě Lockovu formuli zopakoval, aby k ní posléze dodal maličkost, jíž byla Lockova pozice a vůbec pozice empiristů těžce otřesena. Leibniz dodal, že Lockovo tvrzení ovšem zapomíná na jednu velkou výjimku: v rozumu opravdu není víc, než bylo ve smyslech, ovšem až na ten rozum sám – ten ve smyslech nebyl. Smysly žádný rozum nemají, takže aby vůbec nějaký smysl dávaly, je k tomu zapotřebí něčeho dalšího, něčeho víc než pohých smyslů.

(970817-1)

02-02

(970817-1)

02-03

(970817-1)

02-04

(970817-1)

02-05

(970817-1)

02-06

(970817-1)

02-07

(970817-1)

02-08

(970817-1)

02-09

(970817-1)

02-10

(970817-1)

03 Jazyk, mluva, řeč – úloha „toho druhého“ – a pojmy (a int. předměty)

03-01

Z toho, co jsme si zatím ukázali, jednoznačně vyplývá, že ani FYSIS, ani LOGOS nemohou být míněny jako nějaké „reálné“ předměty, jako věci, které najdeme někde v tomto světě, v němž žijeme, tak jako tam najdeme skály a kameny, řeky, lesy a stromy, rostliny a zvířata a také lidi. Musíme se proto jasně a zřetelně (*clare et distincte!*) zbavit předsudku, co jsme ochotni přijmout a vyhlásit jako skutečnost – jinak se dostaneme do velkých potíží, které charakterizují moderní dobu.

03-02

„Skutečné“ nesmíme redukovat na to, co lze zaznamenávat smysly, eventuelně přístroji, které rozšiřují a prodlužují jejich dosah. To ostatně rozpoznal už Anaximandros, když odmítl každou metaforu, která by měla sloužit k postižení povahy ARCHÉ. Z mnohem pozdější dlouhé evropské diskuse a polemiky mezi kontinentálním racionalismem a ostrovním empirismem se dost přesvědčivě ukázalo, že v samotných smyslech není žádný „rozum“, pokud je chápeme jako fyziologické odpovědi na vnější podněty, eventuelně „předměty“. To neplatí dokonce ani u zvířat a pravděpodobně ani u rostlin. U člověka jde zejména o to, že rozhodující rovinou je pro něho rovina vědomí a myšlení, a že tedy o tom, co je nebo není skutečné, můžeme mluvit (a myslit) pouze ve světě řeči a ve světě vědomí. Vztah mezi vědomím a řečí tu nebudeme blíže a už docela ne v celé šíři probírat, ale dotkneme se jen toho pro nás nejdůležitějšího.

03-03

V prvním kroku nás to vede ke zvýšené pozornosti ne ve směru, o něž nám jak zprvu, tak i vposledu jde, totiž – v našem případě – o povahu té „skutečnosti“ či „toho skutečného“, jímž je LOGOS nebo FYSIS, ale ve směru kupodivu jiném, vlastně opačném, totiž v zaměření na to, jak vůbec a zejména v tomto případě skutečnost myslíme. A tady se setkáváme jednak se slovem (resp. se slovy, s různými termíny), s jazykem, s promlouváním a rozmlouváním, bez něhož by nebylo žádné lidské společnosti, zejména však se světem, bytostně odlišným od světa věcí, v němž se jako naslouchající a promlouvající musí každý z nás zdomácnit, jehož se každý z nás musí stát obyvatelem, abychom tam potom mohli vtahovat postupně vše, co je pro lidský život i lidský způsob uvažování nezbytné, později i to, co je jen zajímavé a na co jsme zvědaví. To je vlastně podstatou reflexe. Abychom mohli dostat svůj způsob uvažování pod svou vlastní kontrolu, tj. abychom se mohli pokoušet vědět, co to vlastně děláme, když myslíme a když usilujeme také o celkové porozumění svého myšlenkového podnikání, musíme se naučit podrobovat ustavičně veškerou svou myšlenkovou aktivitu reflexi. A pokud nahlédneme nutnost toho, aby naše reflexe nebyla jen hromadou jednotlivých, navzájem nesouvislých nápadů a objevů, musíme usilovat o její systematickosti, zejména však o její kritičnosti (jejíž povahu by bylo zapotřebí zvlášť vyložit, ale zde zůstaneme jen u hlavního jejího zdroje, totiž sebekontroly čili kritického odstupu a nového přístupu reflexe k sobě samé. A má-li jít tato kritičnost až k počátkům resp. ke kořenům, musí být principiální a radikální.

03-04

Nebudu tu nyní vykládat, jak filosofie teprve v poslední době dospěla alespoň v osobách stěžejních myslitelů k rozpoznání oné základní vady dosavadního evropského myšlení – vady, za kterou nesou odpovědnost už nejstarší řečtí filosofové přinejmenším od doby elejské školy, ale zčásti od samého počátku filosofování. Rád bych jen poukázal na to, že tehdy filosofové vlastně nevěděli, co to myšlenkově podnikají. Oni se orientovali na jistých schemech či modelech, které jim poskytla geometrie. Když dnes prohlédneme tyto směrodatné a přímo světodějně myšlenkové experimenty, napadne nás velmi pravděpodobně myšlenka, která snad není úplně falešná: nemohli bychom se naučit myslit jiným způsobem, jestliže vyjdeme od vhodných jiných schemat či modelů? A protože jsme nahlédli, že tradiční evropské myšlení je spjato s tzv. metafyzikou, jež se pokoušela myslit neměnnost, nedějovost, mimočasovost jako základ všeho proměnlivého, dějícího se a časového (časujícího), nejspíš lze očekávat překonání této tradice v tom, že se pokusíme svou základní

pojmovou výbavu přizpůsobit a orientovat na nějaký model, jehož hlavní a rozhodující odlišnost od modelů geometrických bude spočívat v jeho dějovosti, časovosti a proměnlivosti.

03-05

První, co si musíme odvyknout a naopak zase, co se musíme naučit, je dotazovat se jinak než dosud. Všichni víte, že se nám zdá být naprosto samozřejmé, že všude tam, kde se něco mění, mění se něco a my se můžeme ptát, co to je toto „něco“, co uprostřed všech proměn zůstává nutně beze změny, má-li mít vůbec nějaký smysl se ptát, „co“ se mění. Tento zvyk je hluboce vadný a nese nerozlučně s sebou řadu dalších předpokladů a předpojetí, od nichž se musíme distancovat. Nejhorší na celé věci je, že mnoho těchto předpokladů a předpojetí je velmi těsně spjato s jazykem, jehož užíváme. A nejenom s češtinou, která je naším rodným jazykem, ale naprosto obdobně tomu je se všemi evropskými jazyky, které byly ovlivněny řeckou a zejména latinskou tradicí. Je proto třeba, abychom si osvojili zásadu, že všude tam, kde se nejenom jazyk, ale dokonce samy fenoména zdají doporučovat otázku po tom, co trvalého je pod proměnami, je třeba se dotazovat právě naopak, co proměnlivého je pod tím vším, co se zdá být trvalé. To je velký, obrovský výsledek přinejmenším dvou a půl tisíc let vývoje a pokroku evropského myšlení: v základech veškeré skutečnosti jsou děje a nikoliv trvalosti, neproměnnosti. Po dvou a půl tisíciletém bloudění pouštěmi metafyziky (rozumí se: staré, tradiční metafyziky) se dnes nejlepší myslitelé dostávají k tomu, aby jen tak trochu a stále ještě zakaleným zrakem v dále viděli novou zemi, nový myšlenkový terén (o němž se ovšem nemůžeme odvážit mluvit jako o nějaké konečně se přiblíživší zemi zaslíbené).

03-06

V našem století došlo k pozoruhodnému převratu tohoto typu v teoretické fyzice a konkrétně v rozpoznání, že světlo (záření) má dvojí povahu, která se podle starého myšlení (tedy nejenom vzhledem ke starým znalostem, nýbrž také ve smyslu tradiční logiky) navzájem vylučuje. Světlo má jednak povahu vln, jednak povahu částic, korpuskulí (fotonů). Nebudu se u toho zdržovat, protože by nás to odvedlo od našich plánů, a také proto, že byste to měli už sami dobře znát. Logická rozpornost vln a korpuskulí je rozporností pouze v tom případě, když se samozřejmostí a třeba nevědomky přijmeme některé metafyzické předpoklady. Nás zase bude zajímat jen jeden aspekt nového objevu: světlo je vlnění, ale je to vlnění „ničeho“, tedy nikoliv nějakého etéru, jak si to představovali fyzikové předtím. Máme tu tedy vlnění, tj. dění, které nemá pevného nositele, dění bez substance. A přesto jde o dění strukturované, dokonce dění, které je schopno si neuvěřitelně dlouho svou strukturu zachovávat: základem této dlouho přetrvávající struktury je změna, proměnlivost, dění. Ale je to dění, které je schopno se opakovat, vracet se k sobě, a to ne ryze cyklicky – vlna se šíří obrovskou rychlostí, ale zachovává velmi dlouho své parametry a teprve za nesmírně dlouhou dobu se jí maličko posunou (délka vlny se trochu prodlouží, ve spektroskopu se foton maličko posouvá směrem k okraji a případně za okraj červené).

03-07

Objev tohoto fenoménu (a některých dalších) byl inspirací jednomu anglickému matematikovi a fyzikovi k úvahám stále filosofičtější. Šlo o Alfreda North Whiteheada, který se už v období své „philosophy of nature“ pokoušel analyzovat povahu nového modelu, který by se už neorientoval na geometrii, nýbrž na novou fyziku – a ovšem později na biologii (to bylo v druhém období tzv. „philosophy of organism“). Novým schematem resp. myšlenkovým modelem se pro Whiteheadovy úvahy stala tzv. „event“, událost. Pro mne se Whiteheadovy myšlenky staly v jednom směru rozhodující, protože jsem je kombinoval s myšlenkami jiného přírodovědce, který se pustil do filosofování, tentokrát českého, totiž Emanuela Rádlu. (Proto jsem také tak citlivý na to, když filosof – ale také theolog – se o přírodní vědy a jejich nové poznatky nestará.) Po mém soudu je to geniální myšlenka, která je přinejmenším natolik nosná, aby se na ní a kolem ní ustavily první nezbytné kroky k novému způsobu myšlení. Proto se nyní budeme alespoň v hrubých rysech věnovat této myšlence. Východiskem nám bude již jednou zběžně zmíněná pasáž ze Sofoklova Aianta. Podívejme se na ni nyní trochu zblízka.

03-08

Uvedeme si nejprve český překlad, potom překlad Georga Pichta a konečně překlad, kterým se pokouším být originálu co nejméně.

a) AIAS čes.s. 490:

(646/7)

Čas dlouhý, nezměřitelný, ten všechno vynáší, co tajné, k světlu, a co zjevné, zakrývá;
nic není nenadálé, nýbrž mění se,
i mocná přísaha, i zatvrzelý duch.
vynáší = FYEI !

b) podle G.Pichta (6474, s.54):

Alles läßt die lange und unabzählbare Zeit
Wachsen, das Verborgene, und das Erschienene verbirgt sie.

c) Dlouhý a nezměřitelný čas nechává vše skryté,
aby se zrodilo, a to, co se ukázalo, skrývá.

d) Řecky zní rozhodující místo takto:

... CHRONOS

FYEI T'ADÉLA KAI FANENTA KRYPTETAI.

ADÉLOS – nejasný, neznámý, nevidaný, též prchavý, skrytý, tajný

FAINÓ (souvisí s FÓS – světlo, pochodeň, oheň) – přivést na světlo, nechat vyjevit, učinit zjevným,

ukázat; FAINOMAI – vyjít na jevo, na světlo, ukázat se, být zjevný; FAINOMENON – to, co se ukázalo, vyjevilo

03-09

Z uvedeného místa je vidět, že básník je v originále mnohem určitější, totiž že mluví o čase, který na jedné straně rodí vše, co bylo nezjevné, a naopak ukrývá, co se už jednou vyjevilo. Podle toho můžeme o FYSIS mluvit jen tam, kde se něco zrodilo z času a v čase do přítomnosti, do aktuality, a pak zase zaniklo, zahynulo, protože z této přítomnosti vypadlo – snad opět do času, do jeho skrytosti, skryté zásoby toho, co pominulo. Ale to bychom zůstali jen při velmi hrubém pochopení. Básník přece nehovoří o tom, co zprvu není, pak zrozením vzniká, aby posléze zaniklo a zase nebylo, nýbrž mluví u nezjevném, které nejenom zrodem, ale také růstem vychází na světlo a které se potom zase uchyluje do skrytosti, nezjevnosti. Nezjevnost či skrytost není nebytí, nýbrž bytí ještě nezrozené nebo nevyrostlé, anebo také zase už skryté, minulé, zminulostnělé. „bylé“, ne tedy nutně smrtí zaniklé. Bytí tedy může být jak skryté, tak zjevné, a jeho skrytost se může někdy zrozením a někdy jen růstem proměňovat ve zjevnost, a ta zjevnost se zase může někdy jen stárnutím, jindy možná smrtí měnit ve skrytost. A to všechno je možné jen v čase a dokonce díky dlouhému a nezměřitelnému času. (Zde si můžeme připomenout, jak lidé zcela přehlížejí onen fundamentální význam času pro všechno bytí.)

03-10

Zase je tu nutné upozornění: když mluvíme o zrodu, nesmíme si hned myslet, že víme, co to je zrod v tom smyslu, jak mu rozuměli staří Řekové; a totéž platí o růstu či vyrůstání. Nesmíme zkrátka své vlastní pojetí promítat do myšlení dávných básníků nebo filosofů, ale musíme se pokusit pozorně naslouchat tomu, co říkají, abychom porozuměli jejich myšlenkám. Georg Picht a před ním Martin Heidegger např. upozorňují na to, že my jsme dnes zvyklí chápat růst jako kvantitativní přírůstek, jako zvětšování. To velmi úzce souvisí s karteziánským chápáním „přírody“ jako rozprostraněnosti resp. rozprostraněné věci, res extensa. Jestliže se příroda vyznačuje rozprostraněností jako svou základní vlastností, nemůže být růst chápán jinak než jako narůstání do větších rozměrů, jako kvantitativní nabývání na rozložitosti. Ale ve starém Řecku byl růst chápán docela jinak. Ze Sofoklových veršů poznáváme, že růst znamenal, že na světlo přichází to, co bylo skryto. A zdánlivým opakem či

protivou k tomu je přechod do skrytosti toho, co se předtím ukázalo na světle. Obojí však náleží k sobě, protože je obojí sjednoceno: je to jedna skutečnost, která se zrodem či růstem ukazuje a která se potom zase skrývá. Povahou a základem či zdrojem tohoto sjednocení se ještě budeme zabývat. Ze všeho se jako nejpravděpodobnější nabízí myšlenka, na kterou alespoň někteří z vás už jsou připraveni, totiž že takové pravé jsoucno, jako je třeba strom nebo pes, není nikdy celé najednou a v úplnosti přítomno hic et nunc, ale že je událostí v čase, jejíž velká část proběhla a tedy už není, zatímco druhá velká část zatím neproběhla a tedy ještě není. A to, co právě „jest“ aktuálně před námi, před našimi zraky a vůbec dostupné našim smyslům (a také všem našim kontaktům, naší aktivitě a praxi), okamžitě pomíjí. Můžeme mít za to, že Sofoklés neměl na mysli nic podstatně jiného než právě toto: všemu onen předlouhý, nezměrný čas dopřává příležitost, aby to dočasně přešlo ze skrytosti na světlo a potom aby se to zase skrylo do nezjevnosti. To, že o věci mluví tak, jako by čas každou takovou skutečnost sám rodil, můžeme považovat za básnickou licenci; tak můžeme dodatečně vyslovit souhlas s citovaným překladem. Jestliže však odpovědnost nepřisoudíme samotnému času, komu nebo čemu ji přisoudíme?

03-11

Všechno nasvědčuje tomu, že Řekové rozhodli svým způsobem myšlení a konkrétně svým chápáním FYSIS něco nesmírně významného, co ovlivnilo na dlouhá staletí celou Evropu a celou evropskou kulturu. Rozhodli totiž, že opravdové je pouze to, co je zjevné, co vyšlo na světlo, kdežto všechno to, co je skryto, opravdové a tedy vpravdě skutečné není. Nestalo se tak najednou a neudělali to ani všichni myslitelé stejně, stejným způsobem. To souvisí s tím, že ve filosofii je každý myslitel svobodný ve volbě východisek a principů. Proto je také nesnadné a dokonce zavádějící mluvit o řeckém myšlení, jako by to bylo něco sjednoceného, všem filosofům společného. Přesto výsledky vždycky podtrhují něco z té různosti a mnohosti víc a něco méně, dokonce něco nechávají jakoby stranou vývoje. Vždycky však je možno pátrat po tom, jak k jistým tendencím a vývojovým trendům a myšlenkovým posunům a pohybům došlo. Nejednou se přesvědčivě ukázal velký vliv samotného jazyka. A k tomu došlo právě v našem případě, totiž při posunu v chápání FYSIS. K přelomu došlo na rozhraní mezi filosofií Hérakleitovou a filosofií Parmenidovou. Ještě Hérakleitos prohlásil, že (ve špatném překladu) „příroda“ se ráda skrývá (FYSIS KRYPTESTHAI FILEI); ve věcnějším překladu to zní: vycházení na jevo se rádo (zase) uchyluje do skrytosti. (Tento překlad naprosto odpovídá Hérakleitově slovu, že všechno teče, PANTA RHEI.) Onen přechod ze skrytosti do zjevnosti a pak znovu do skrytosti, který najdeme zřetelně vysloven např. u Anaximandra, je naprosto zproblematizován a přímo popřen Parmenidem. Oporou se tu zdá být právě řecký jazyk, který pravdu ztotožňuje s neskrytostí. Jak ještě uvidíme, filosofové si byli mnohem víc vědomi původních kořenů slov a jejich starých významů, takže nemůžeme přijmout argumentaci, odvolávající se na obecné povědomí a běžný způsob užití jazyka v jejich době. Pravá skutečnost je ta, která je zjevná, tj. neskrytá. Ale to, co je neskryté, nemůže podle Parmenida být nikdy v minulosti a stejně tak nikdy nemůže být v budoucnosti, neboť tam by nemohlo být neskryté, nýbrž právě naopak jen skryté. Skrytá skutečnost je však v jeho pojetí nesmysl, contradictio in adiecto. A proto jsoucí vždycky jest, nikdy nebylo a nikdy nebude. Starší, původní význam slova FYSIS tak byl zrušen: podle Parmenida se nic nerodí, nic neroste a nic také neumírá. Tento myslitel tak – jako první – popřel vznikání a zanikání, rození a umírání, ano sám život. O Sókratovi se říká, že se obrátil zády k přírodě; již před ním to však učinil Parmenidés, a to mnohem radikálněji, protože se zároveň obrátil zády k obci a k politice, neboť tam všude je změna a mnohost, tedy pouhé zdání. Ve skutečnosti je všechno jedním a jedno vším (HEN KAI PAN).

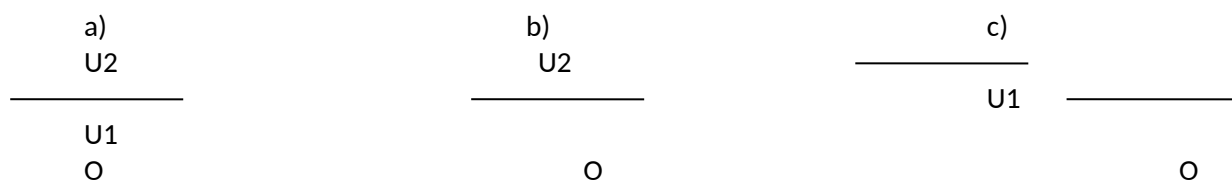
03-12

Z pověděného je tedy zřejmé, že přinejmenším evropskou filosofii čeká v tom směru, o němž uvažujeme, hned dvojí úkol: především je třeba nějak porozumět změně, tomu, že vše je v pohybu, vše je změna, že změna je základem veškeré skutečnosti, že všechno vzniká, „roste“, vyvíjí se a posléze zaniká. A nejenom vzít to na vědomí, ale porozumět změně jako základní struktuře světa ve všech jeho složkách, rovinách a úrovních. Hérakleitos tomu kdysi dal výraz svým heslem „všechno

teče“, PANTA RHEI. Proto se musí významnou kapitolou v naší filosofické fysice resp. fyseologii stát nauka o změně resp. nauka o „tečení“, rheologie. A teprve za tohoto předpokladu, totiž že budeme připraveni hledat smysl ve změně, v dění, v čase a nikoliv v neměnnosti a jakési předsudečné věčnosti, tedy bezčasí, musíme začít znovu uvažovat o „jednom“, o kterém ostatně uvažoval už také Hérakleitos, a podstatně jinak než Parmenidés. Najdeme u něho např. zlomek B 50 (z Hippolyta), kde se praví, že „vše jest jedním“. To se však neukazuje každému, a dokonce se to nevyjevuje ani těm, kdo dají na Hérakleita a naslouchají mu, nýbrž pouze těm, kdo se nechají přesvědčit, aby naslouchali samotnému LOGU: teprve ti pak v moudosti uznají, že „vše jest jedním“ a – jak to můžeme číst v jiném zlomku (B 10 z pseudoaristotelova spisu O vesmíru) že „ze všeho je jedno a z jednoho vše“. Mohli bychom tedy vyslovit potřebu ustavení nauky o jednom, jakési henologie; ta by však nemohla být ničím jiným než logologií resp. subdisciplína filosofické logiky, jak jsme o ní už mluvili. A podobně ona rheologie může být chápána jen jako určitá subdisciplína filosofické fysiky, tedy fyseologie. Tak se dostáváme k docela zřetelnému vymezení terénu, na němž se nejenom chceme dále pohybovat, ale v němž si chceme vyšlapat alespoň nějaké stazky a cestičky v naději, že tudy bude někdy v budoucnosti vést významná silnice. Vráťme se tedy k úkolu, který jsme už narýsovali: musíme vypracovat schema resp. ustavit, konstituovat myšlenkový model, na němž se budeme učit myslet novým způsobem. A tím modelem bude schema události.

03-13

Abychom mohli řádně konstituovat model události způsobem, o který se budeme moci nadále opírat (v tom se budeme zatím držet metody, která až dosud charakterizovala tradiční pojmové myšlení: pojem je třeba nasoudit takovým způsobem, abychom se stručným a zjednodušením zopakováním tohoto nasouzení mohli dobrat téhož pojmu a s jeho pomocí téhož intencionálního předmětu – rozdíl tu bude spočívat jen v tom, že nám nepůjde o „předmět“ v dosavadním, tedy „metafyzickém“, nýbrž naopak „fyseologickém“ resp. „reologickém“ smyslu). Proto začneme nejprve změnou. Co to je vlastně změna? Jak ji můžeme charakterizovat? Jak můžeme vymežit pojem změny, aby to nepřestal být pojem a aby to nepřestala být změna, kterou tím pojmem postihujeme? Tedy: o změně mluvíme tam, kde něco, co bylo, už není, nebo kde něco jest, co dříve nebylo, eventuelně kde dochází k obojímu zároveň. Zatím nechme stranou zkoumání nevyslovených předpokladů platnosti těchto výměrů; zejména se v této chvíli vyhneme zkoumání povahy času – k tomu snad budeme mít příležitost za jiných okolností. Schematicky tedy můžeme změnu znázornit následujícím způsobem:

O = přítomný okamžik změny

U1 a U2 = události

Už v okamžiku znázornění toho, co bylo řečeno, je zřejmé, že ze samotného pojmu resp. pojetí změny vůbec nevyplývá, že dokonce i tam, kde v témž okamžiku dochází k oběma typům změny, nemusí obojí změna spolu nijak úzce, tak říkajíc „vnitřně“ souviset. V jednom případě něco končí, v druhém případě něco začíná, ale je to vždy něco jiného. – Prosím, abyste si zřetelně uvědomili, že jsme vyšli z nevyslovených předpokladů, které si jistě budete chtít nyní vyjasňovat, aby se staly základem eventuelních vašich námitek. Právě tyto předpoklady však chceme zlikvidovat a nahradit jinými, protože nám jde o jiný, nový způsob myšlení. Prosím tedy, abyste netrvali neoblomně na předsudcích, které se vám teď budou rojit v hlavě. Ihned se ukáže, co vlastně bylo naším cílem.

03-14

Jestliže se totiž setkají v jedné chvíli a na témž místě dvě změny zmíněných dvou odlišných typů, pak

je zřejmé, že jedna je koncem něčeho jiného, než čeho je ta druhá začátkem. A proto nyní navrhuji, abychom dosavadní schema i s jeho nevyslovenými a zatím neanalyzovanými předpoklady opustili a věnovali se prozkoumání jiných úseků, totiž tomu, co v jedné změně skončilo a co měla začátek někdy dříve, nebo tomu, co v druhé změně začalo a bude mít svůj konec později. Nás tedy nadále nebude zajímat změna, jak je chápána ve smyslu metafyzické tradice, nýbrž naopak změna uvnitř toho, co je schopno začít, pokračovat a pak skončit, tedy uvnitř události. Událost je ta část dění, která má počátek, pokračování a konec. A my se nyní budeme zajímat o to, co se děje, co tedy znamená změnu, proměnlivost, aniž by to v onom silném smyslu znamenalo, že něco začíná nebo končí. Pochopitelně, pokud jde o naši běžnou zkušenost, není to vůbec nic nového. To nové je, jak tématizujeme změnu resp. dění novým způsobem: jde nám o dění uvnitř události, nikoliv o záměnu dvou událostí, které se uvnitř nedějí, tedy v jejichž nitru k žádné změně nedochází. Nevycházíme tedy z trvalostí, byť časově omezených, které se navzájem různým způsobem střídají, abychom na základě tohoto střídání vysvětlili proud dění, nýbrž vycházíme z dějících se událostí, na jejichž základě chceme pochopit, jak vůbec může něco trvat.

04

04-01

04-02

04-03

04-04

04-05

04-06

04-07

04-08

04-09

04-10

04-11

04-12

04-13

04-14

05

05-01

05-02

05-03

05-04

05-05

05-06

05-07

05-08

05-09

05-10

05-11

05-12

05-13

05-14

06 Dějiny a LOGOS v dějinách: smysl v dějinách

ETF, 5.1.98

06-01

Rozlišení mezi pouhými ději a takovými zvláštními ději, které mají dějinný charakter. Dějinné děje už nejsou jen záležitostí FYSIS, i když bez FYSIS nejsou možné. Řekli jsme si, že FYSIS je garantem řádu, pořádku, zatímco LOGOS sjednocuje, integruje. V rámci světa FYSIS existují jen dvě možnosti: buď je nějaká mnohost vnitřně sjednocena – anebo zůstává pouhou hromadou. Také hromady jsou ovšem „ovládány“ určitými silami, přesněji řečeno nejde o „ovládání“, ale o podrobenost určitým druhům setrvačností jakožto něčemu, co garantuje relativní trvalost. Významným překročením podrobenosti tohoto druhu (viz starořečtí atomisté) je život, tj. takzvaný „vitální řád“. Podcenění tohoto světa živých bytostí a vitálního řádu provází filosofii od prvních počátků až do 19. století (novověká filosofie: pro Descarta je každý organismus pouhým strojem). Není divu, že fenomén dějinnosti byl pro geometrické myšlení ještě nedostupnější, i když samy dějiny už byly předmětem zájmu po řadu staletí.

06-02

Specifickým charakterem dějinného dění je jeho „hybridní“ povaha: dějiny nejsou souborem pouhých hromad, ale žádná dějinná ne-hromadnost není založena zevnitř, tj. její jakási relativní integrita není její vlastní, z jejího nitra pocházející integritou. Dobře to můžeme znázornit na divadelním představení. To spočívá v tom, že něco před-stavuje, tj. staví před nás. Ale to, co je vskutku před nás postaveno, jsou jen kulisy – a pak už tam jsou jen herci. Herci nepatří mezi kulisy, protože hrají – kulisy naproti tomu nehrají, nýbrž hru jen umožňují (a často stačí jen náznaky kulisy). Divák ovšem nemá sledovat ani kulisy, ani vzezření a obleky herců, ale hru, jednání, tj. aktivní, přesněji interaktivní jednání herců. Zvnějška pozorován je herecký soubor pouhou hromadou jednotlivců, z nichž každý něco dělá, a každý něco jiného. (to je třeba rozdílat od sokolského sletu nebo spartakiády apod., kde nacvičeně sjednocené pohyby mnoha jednotlivců napodobují vlastně neorganické procesy, třeba jako růst krystalů, vlnící se traviny apod.). Sledovat divadelní hru znamená sledovat to, co vlastně „před“ námi není. Podobně tomu je v dějinách: sledovat smysl dějinného dění znamená sledovat to, co také „před“ námi není.

06-03

Tady jen stručně připomenou již zmiňovanou myšlenku Odo Marquarda, že hermeneutický přístup k textu hledá v textu právě to, co tam není. Text je ovšem zvláštním případem hybridní spjatosti hromady a integrity: byl vymyšlen proto, aby lidem usnadnil útěk z překotného dění a dovolil návrat k tomu, co mělo být a bylo zaznamenáno. Zatímco jazykový projev odezní a v paměti zůstává jen ve značně nepřesné a dokonce subjektivně deformované vzpomínce, psaný text zůstává po vnější stránce neproměnný (pokud se fyzicky zachová) a také subjektivním deformacím jsou uloženy relativně dost pevné meze. Může se zdát značnou kuriozitou a paradoxem, že právě hermeneutické návraty k textům jako k něčemu pevnému, co si zachovává obrovskou míru neproměnnosti, již původně představovaly a nadále představují vynikající školu porozumění povaze dějin a dějinnosti. Jen pro naivní přístup platí, že littera scripta manet, protože ono vlastně vůbec nejde o litery, o písmena a z písmen sestavená „slova“, nýbrž o to, co se těmi slovy a písmeny podařilo říci, vyjádřit, formulovat – a to opět „před“ námi není, podobně jako „před“ námi není smysl dějinných událostí.

06-04

Stručně tedy můžeme uzavřít: smysl dějinných událostí nemůžeme hledat v nich samých, tak jako nemůžeme integritu organismu hledat v atomech a molekulách nebo integritu divadelní hry v kulisách, v oblečení a nalíčení herců apod. A tak jako by bylo nesmyslem říkat, že divadelní hra, např. drama, je pouhým zdáním, že ve skutečnosti to je jen kulisami připravené jeviště a soubor sem tam přecházejících osob, nebo že růže jen jen smyslový dojem a dokonce klam, zatímco ve skutečnosti jen jakási hromada buněk nebo přímo molkul a atomů, tak je absurdní tvrzení, že dějiny zůstávají beze

smyslu a že jejich údajný smysl je pouze naše subjektivní záležitost, tedy pouhý dojem, pouhé zdání. Nemůžeme to ovšem obrátit, a říkat, že všechno, co se děje v dějinách, nějaký smysl má (a teď nemám na mysli to, co říkají fenomenologové). Musíme mít na mysli, že o smyslu můžeme mluvit vždycky tam, kde se lze oprávněně, legitimně tázat po LOGU. Na úrovni organického života se LOGOS prosazuje, uskutečňuje přímým prostřednictvím FYSIS, tj. jednotlivých, vnitřně integrovaných organismů organických subjektů. Na úrovni dějin se LOGOS prosazuje, uskutečňuje jinak, totiž prostřednictvím dějinných subjektů. Organický subjekt se však dějinným subjektem může – a také musí – za určitých okolností teprve stávat. A to není možné přímo, nýbrž přes medium jazyka.

06-05

Tady je na místě zařadit několik poznámek o smyslu, který se nejprve prosazuje, uskutečňuje mediem jazyka (a myšlení) mytického. Co je bytostnou podstatou mýtu? Proti nejvíc rozšířeným představám – a pro mne „předsudkům“ – je třeba zdůraznit myšlenku Eliadovu o návratech k archetypům, o čemž už byla řeč. Dějinným subjektem se archaický člověk, žijící ve světě mýtu, stává teprve v okamžiku, kdy se odvrací od pouhých návratů k tomu, co tu už jednou byla a tím „jest“, a kdy se k tomuto „praminulému“ obrací zády, nechává to za sebou, za svými zády a tváří a hlavní svou pozorností resp. pozorností, připraveností svého očekávání se zaměřuje k tomu, co ještě není a co přichází.

06-06

Aby mohlo dojít nikoliv výjimečně a v jednotlivých, navzájem nesouvisících případech k odvratu od minulosti a k nadějnému očekávání směrem k budoucnosti, musí dojít k vynálezu, umožňujícímu sdělování a předávání tradice tohoto sdělování, konkrétně k vynálezu anti-archetypů. K tomu došlo ve starém Izraeli. Máme proto za nepochybné, že k vynálezu dějin a dějinné životní a myšlenkové orientace došlo právě tam a nikoliv ve starém Řecku, jak má za to Patočka.

06-07

06-08

06-09

06-10

06-11

06-12

06-13

06-14

07-01

FYSIS není entita, ale spíše něco jako perspektiva resp. nepředmětná a legitimně nezpředmětnitelná (protože dějící se) „struktura“, která se jakoby „ukazuje“ z té určité perspektivy. V perspektivě dějinné se ukazuje FYSIS jako herec ve hře, která má širší smysl, společný i dalším hercům, dokonce i minulým a budoucím generacím herců, jako cosi pomocného, zprostředkujícího. Kdybychom se omezili na pozorování a rozbor vztahu mezi FYSIS a LOGEM v říši organismů, tj. v říši „řádu vitálního“, jak tomu říká Rádl v Útěše, bylo by velmi obtížné stanovit parametry, na základě kterých bychom od sebe co nejpřesněji odlišili FYSIS a LOGOS. V dějinné perspektivě je to mnohem snadnější (kdežto v mýtu stále ještě obojí takřka splývá, jak také ukazuje Rádl): LOGOS přesahuje každý „individuální“ či „soukromý“ LOGOS konkrétního fyzického jedince. Takový partikulární LOGOS, tj. LOGOS konkrétního (pravého) jsoucna je nutně zakotven v samotném „univerzálním“ LOGU, je možná jen na základě tohoto LOGU, podle něhož se děje všechno, co se děje (Hérakleitos).

původně pro FF 1991:

FYSIS.FIF – 1 (...)

10.1991)

Úkoly:

- 1) Homér, Odysseia X, 303
- 2) Aischylos, Suppl. 496; Pers. 441; Cho. 281; Ag. 633; Prom. 488ff.
- 3) Sofoklés, Ant. 659; 727; Ai. 1259; 1301; srv. Ai. 472 a zl. 84.

AIAS čes.s. 490:

(646/7)

Čas dlouhý, nezměrný, ten všechno vynáší, co tajné, k světlu, a co zjevné, zakrývá;
nic není nenadálé, nýbrž mění se,
i mocná přísaha, i zatvrzelý duch.
vynáší = FYEI !

podle G.Pichta (6474, s.54):

Alles läßt die lange und unabzählbare Zeit
Wachsen, das Verborgene, und das Erschienene verbirgt sie.

Dlouhý a nezměřitelný čas nechává vše skryté,
aby se zrodilo, a to, co se ukázalo, skrývá.

CHRONOS FYEI T'ADÉLA KAI FANENTA KRYPTETAI

ADÉLOS – nejasný, neznámý, nevidaný, těž prchavý, skrytý, tajný
FAINÓ (souvisí s FÓS – světlo, pochodeň, oheň) – přivést na světlo, nechat vyjevit, učinit zjevným,
ukázat; FAINOMAI – vyjít na jevo, na světlo, ukázat se, být zjevný; FAINOMENON – to, co se ukázalo,
vyjevilo

4) Pindar, Isthmia 4,53; Nemea 6,5.

5)

01

Filosofický zájem lze zaostřit a soustředit mj. na různé oblasti, mohli bychom říci také „regiony“. Jedním z takových regionů je příroda. O mnoha z nejstarších filosofů se tradovalo, že psali celé knihy o „přírodě“; tak se totiž název oněch knih obvykle překládá. A pak zvláště v německé romantice se pěstovala filosofie přírody docela zvláštního druhu, takže nejraději ponecháváme původní německý název „naturphilosophie“ i v češtině. Když takový Nicolai Hartmann nazval jednu svou knihu „Philosophie der Natur“, chtěl už jejím titulem naznačit, že nepůjde o naturfilosofii. Už z toho vidíme, že filosofická disciplína či obor, kde hlavním tématem má být příroda, není tímto vymezením vpravdě ještě vůbec určen, neboť velice záleží na tom, co vlastně rozumíme slovem „příroda“, a za druhé pak neméně záleží na tom, jakým způsobem chceme k problému přistupovat a jakých myšlenkových prostředků chceme užívat. To, co chceme podniknout v tomto semestru my, se bude poněkud vymykat obvyklému traktování látky, a proto jsem zvolil název, který říká spíše méně než zbytečně mnoho. Místo o filosofii přírody budeme mluvit o filosofii FYSIS. To je totiž řecké slovo, které asi jako jedno z prvních v dějinách lidstva bylo spjato s pojmem a bylo pomocí tohoto pojmu zaměřeno přibližně tam, kde my navzdory všem historickým proměnám anebo právě v jejich důsledku vidíme „přírodu“. Tím starobyklým řeckým slovem si tedy vypomůžeme z jisté nouze, o které si tak jako tak budeme muset

později něco říci. Mohli bychom proto plným právem mluvit také o fyzice nebo o fyziologii. Ale obě slova už jsou obsazena důstojnými vědami, takže bychom museli vždy dodávat adjektivum: filosofická fyzika, filosofická fyziologie, eventuelně „fysika“ či „fysiologie“ (neboť jde o FYSIS, nikoliv o fyzis). Ale samy názvy nic nevyřeší. Je zapotřebí se nejprve resp. co nejdříve dostat k „věci“. Zde také nevíme, jak se lépe vyjádřit; brzo uvidíme, že FYSIS vlastně vůbec nemůžeme chápat jako nějakou „věc“. Ale to bych už nemístně předbíhal.

02

Po celý semestr se budeme tedy zabývat tématem, které dnes nejenom na první, ale ani na druhý pohled není příliš průhledné. Nevíme už totiž dost dobře, co pod slovem FYSIS staří Řekové rozuměli; proto si to budeme muset nejprve připomenout. Zároveň tak nahlédneme, že pojem, s tímto termínem spojený, nebyl od počátku nasouzen dost přesně, že v jeho chápání nebyla jednota, takže vlastně musíme mluvit o větším počtu pojmů, skrývajících se pod jediným slovem. A konečně při tom také poznáme, jak pozdější filosofové brzo přestali rozumět svým předchůdcům, takže Aristotelés už třeba nerozuměl dobře takovému Hérakleitovi. Přesto se doxograficky traduje, že většina presokratiků se tímto tématem zabývala a dokonce prý napsala spis, obligátně nazývaný PERI FYSEÓS. Patočka dokonce ve svých Přehledných dějinách filosofie, jimiž zahájil po válce svou krátkou přednáškovou činnost, mluví o FYSIS či o „přírodě“, „o níž bude spekulovat řecká filosofie jako o jednom ze svých hlavních temat“ (s.42). Protože se však ony spisy nejstarších filosofů nezachovaly vůbec nebo jen v nepatrných útržcích, tzv. zlomcích, lze se jen dohadovat, zda šlo vůbec o takové jediné, společné téma. Nic se nezdá nasvědčovat tomu, že by šlo původně o jednotu, zatímco k diferenciaci by snad mělo dojít až později. Právě naopak všechno ukazuje na to, že pod názvem PERI FYSEÓS psali nejstarší filosofové o velmi rozličných věcech a z velice se lišících perspektiv. Spokojit se tím, že FYSIS přeložíme slovem příroda, by bylo zejména filosoficky neodpovědné. Můžeme-li něco prohlásit s naprostou jistotou, pak to, že příroda v našem dnešním smyslu je něco naprosto jiného než FYSIS pro staré Řeky, a to i když zatím tápeme, máme-li se rozhodnout pro některý z mnoha různých významů a významových odstínů, ať už se vyskytovaly v běžném jazyce nebo jen u jednotlivých autorů.

03

Stojíme tedy hned na počátku před přímo propastnými těžkostmi a problémy. Není nikterak jasné, o čem vlastně tu má být řeč, neboť nevíme, co to je FYSIS. Jediné, co před sebou máme, je toto řecké slovo. (Podnikli jsme přece vše, abychom je očistili od významů běžných a známých.) Jeho pravý či spíše původní význam musíme nejprve vyhledat, anebo přesněji řečeno, musíme jej znovu ustavit, stanovit, musíme se na něm domluvit (pochopitelně nikoliv svévolně). Hned na tomto místě si však můžeme vyjasnit jeden základní rozpor, který je s určitou velmi starou řeckou tradicí chápání toho slova spjat. Řekové stavěli proti sobě FYSIS a THESIS. Slovo THESIS souvisí se slovesem THEINAI (1.osoba TITHÉMI) ev.. TITHÉMENAI a znamená položit, posadit, postavit, ustavit, založit, zřídit. Opozice mezi obojím tedy spočívá v tom, že to, co je THESEI, je ustaveno lidským přičiněním, kdežto to, co je FYSEI, vzniklo resp. bylo ustaveno samo od sebe resp. „od přírody“, tedy bez lidského přičinění. To je ovšem výklad jen přibližný, neboť nevyhovuje ani výraz „samo od sebe“, ani „od přírody“, a nejasné je ovšem i ono „lidské přičinění“. K tomu všemu se musíme ještě dostat důkladněji, ale nyní se soustředíme na jednu stránku tohoto rozdílu a rozporu: samo slovo FYSIS nebylo ustaveno FYSEI, nýbrž THESEI. Byl o to ovšem mezi řeckými mysliteli velký spor, totiž spor o povahu jazyka, o povahu jednotlivých slov. Můžete si o tom něco přečíst v Platónově dialogu Kratylos. Po této cestě se však nyní nevydáme, protože na to nejsme vůbec připraveni. Má to být jen malá, poněkud konkretizující ukázka, která nám může problém FYSIS přiblížit. Jsou korálové útesy od přírody? Je bobry uměle vytvořená hráz, zadržující vodu, od přírody? Pokud ano, protože sami tvorové, kteří je uměle vytvořili, jsou od přírody, mělo by to platit také na člověka, neboť také člověk je od přírody. Či není? A je-li, jaký to má smysl se tázat po tom, jsou-li slova od přírody anebo byla stanovena dohodou?

04

Jsme-li ve filosofii na rozpacích, bývá někdy dobré se nechat inspirovat samotným jazykem. To vůbec neznamená, že bychom se na jazyk mohli vždycky s důvěrou spolehnout. Jazyk nám totiž nic výslovně

neříká, ale ani nám vysloveně nic neskrývá ani netají. Platí o něm to, co Hérakleitos v jednom zlomku praví o Apollónovi: prý nic neříká, ani nic neskrývá, ale dává pokyny či znamení. Ta znamení je nutno správně interpretovat a ty pokyny řádně posoudit a pak jich uposlechnout nebo neuposlechnout. Nicméně je to jakýsi významný začátek. Proto má dobrý smysl se k jazyku obracet a na ony pokyny dávat pozor. Už také proto, abychom slov užívali tak a v tom směru, kterým sama ukazují, a nikoliv v rozporu s tím. Co nám tedy naznačuje slovo FYSIS? Etymologicky souvisí se slovesy FYEIN a FYESTHAI, což se obvykle překládá jako roditi a roditi se, event. růsti. Zdá se však, že ani klasičtí filologové se tohoto úzu nepřidrží příliš pedantsky. V posledním českém překladu Sofoklovy tragédie AIAS najdeme následující překlad dvou veršů (s.490):

Čas dlouhý, nezměrný, ten všechno vynáší, co tajné, k světlu, a co zjevné, zakrývá;

[nic není nenadálé, nýbrž mění se,
i mocná přísaha, i zatvrzelý duch.]

(vynáší = FYEI !)

Pokusme se o překlad přesnější, věrnější:

Dlouhý a nezměřitelný čas nechává vše skryté,
aby se zrodilo, a to, co se ukázalo, skrývá.

Řecky zní rozhodující místo takto:

... CHRONOS

FYEI T'ADÉLA KAI FANENTA KRYPTETAI.

Z uvedeného místa je vidět, že básník je v originále mnohem určitější, totiž že mluví o čase, který na jedné straně rodí vše, co bylo nezjevné, a naopak ukrývá, co se už jednou vyjevilo. Podle toho můžeme o FYSIS mluvit jen tam, kde se něco zrodilo v čase a pak zase zaniklo, zahynulo. Ale to bychom zůstali jen při velmi hrubém pochopení. Básník přece nehovoří o tom, co zprvu není, pak zrozením vzniká, aby posléze zaniklo a zase nebylo, nýbrž mluví u nezjevném, které nejenom zrodem, ale také růstem vychází na světlo a které se potom zase uchyluje do skrytosti, nezjevnosti. Nezjevnost či skrytost není nebytí, nýbrž bytí ještě nezrozené nebo nevyrostlé. Bytí tedy může být jak skryté, tak zjevné, a jeho skrytost se může někdy zrozením a někdy jen růstem proměňovat ve zjevnost, a ta zjevnost se zase může někdy jen stárnutím, jindy smrtí měnit ve skrytost. A to všechno je možné jen v čase a dokonce díky dlouhému a nezměřitelnému času. (Zde si můžeme připomenout, jak lidé zcela přehlížejí onen fundamentální význam času pro všechno bytí.)

O5

O6

O7

Parmenidova myšlenka obrovskou sugestivní silou ovlivnila nejenom všechno další filosofování, ale způsobila, že zpětně byli pod jejím vlivem docela jinak chápáni i myslitelé starší. Teprve po Parmenidovi mohl např. Aristotelés interpretovat...

O8

FYSIS.FIF – 1 (1.10.1991)

Úkoly:

1) Homér, Odysseia X, 303

2) Aischylos, Suppl. 496; Pers. 441; Cho. 281; Ag. 633; Prom. 488ff.

3) Sofoklés, Ant. 659; 727; Ai. 1259; 1301; srv. Ai. 472 a zl. 84.

AIAS čes.s. 490:

(646/7)

Čas dlouhý, nezměrný, ten všechno vynáší, co tajné, k světlu, a co zjevné, zakrývá;
nic není nenadálé, nýbrž mění se,
i mocná přísaha, i zatvrzelý duch.

vynáší = FYEI !

podle G.Pichta (6474, s.54):

Alles läßt die lange und unabzählbare Zeit
Wachsen, das Verborgene, und das Erschienene verbirgt sie.

Dlouhý a nezměřitelný čas nechává vše skryté,
aby se zrodilo, a to, co se ukázalo, skrývá.

CHRONOS FYEI T'ADÉLA KAI FANENTA KRYPTETAI

ADÉLOS – nejasný, neznámý, nevidaný, též prchavý, skrytý, tajný
FAINÓ (souvisí s FÓS – světlo, pochodeň, oheň) – přivést na světlo, nechat vyjevit, učinit zjevným,
ukázat; FAINOMAI – vyjít na jevo, na světlo, ukázat se, být zjevný

4) Pindar, Isthmia 4,53; Nemea 6,5.

5)

01

Přede dvěma desetiletími oběhla světem slavná zpráva Římského klubu, nadepsaná „Meze růstu“ (*Limits of Growth*, 1972) a vyvolala prudké diskuse. Většinu diskutujících unikala – a je třeba říci, že asi dodnes uniká – jedna důležitá skutečnost, která velmi podstatně souvisí se samotným slovem, jehož bylo nejenom v nadpise, ale v celé studii a pak i v diskusi užito a užíváno, totiž s pojmem „růst“. Nemluvím teď ani o oprávněnosti, ani o užitečnosti oné studie a celé diskuse kolem ní; chci jen upozornit na to, že každá výpověď, každé tvrzení, ba dokonce každé myšlení v naší kulturní a civilizační tradici pracuje s nějakými slovy, spjatými s více nebo méně určitými pojmy. Vědecká a potom i společenská váha a cena odborné práce je založena na přesném myšlení. Abychom mohli přesně myslet, musíme co možná přesně vědět, co vlastně děláme, když myslíme. V případě diskuse o „mezích růstu“ vlastně ne-li všechno, tedy velmi mnohé závisí na tom, co myslíme slovem „růst“.

02

Příkladem skutečného, opravdového růstu nám může být každá rostlina, jak už napovídá tento do široka mířící název: rostlina je přece právě to, co roste, co vyrostlo. (Vlastně je to proti smyslu našeho jazyka, že za rostliny nepovažujeme také zvířata a vůbec všechny živé bytosti, neboť ty také rostou a vyrůstají.) Když mluvíme o tom, že nám před okny vyrostly paneláky, platí to jen obrazně, jen metaforicky. Dům ve skutečnosti nikdy nevyroste, ale musí být s velkým úsilím a pracně postaven. Naproti tomu třeba strom nemůžete ani postavit, ani sestrojít, ani jinak vytvořit, ale musíte jej nechat vyrůst. Můžete se o něj starat, zalévat, roubovat, křížit s jiným, hnojit a všelijak ošetřovat, ale růst musí strom sám. Když takový strom roste, vždycky se sám něčím spravuje a řídí. V této jeho samosprávě jej můžete ovlivňovat, ale i to ovlivňování musí vždycky nakonec respektovat jeho samosprávu. Když na nezbytný respekt zapomeneme nebo když své zásahy nějak přeženeme, strom uhne, stejně jako když bychom mu upírali svou péči a pomoc v situacích pro něho krajně nepříznivých.

03

Nikoho nepřekvapí, že všude tam, kde jde o skutečný, opravdový růst, tedy kde je zároveň nějaký řád, plán, rozvrh, kterým se opravdový růst vždycky řídí, najdeme také nějaká omezení, nějaké meze. Lidé si to už odedávna uvědomovali, a tak jejich povědomí o „mezích růstu“ proniklo i do metaforických aplikací, jaké můžeme doložit třeba v lidových příslovích. Nejznámější v tomto ohledu je asi přísloví, že žádný strom neroste do nebe. Jestliže toto takřka triviální zjištění nabylo ve své metaforické

podobě zvláštního významu, bylo tomu tak asi proto, že lidem se někdy vnucoval dojem, jako by některé lidské podniky a výtvořiny mohly růst stále a pokračovat bez přestání. Slovo „růst“ tak nabylo nového významu. Filozofy bude vždycky zajímat, jak vlastně k takovým proměnám a posunům ve významu slov dochází a proč. Je to strhující, i když náročná práce, chceme-li se takovými dějinnými proměnami, kterým Němci bohužel dost nepřípadně říkají „Begriffsgeschichte“, tedy popravdě dějinami nikoliv pojmů (neboť pojmy samy se nedějí, pojmy se neproměňují, ale pouze jeden je vystřídán jiným, zaměňují se jeden za druhý), nýbrž užití pojmů, důkladně zabývat. To však není naším cílem v tomto kurzu, neboť náš prvořadý zájem je systematický, nikoliv historický; ale jak vidíte, není možné to od sebe úplně oddělit.

04

Abychom nezůstali odpověď naprosto dlužni, uvedeme jen dvě poznámky na okraj. Nejstarším filozofům byla myšlenka neomezeného růstu v pozitivním smyslu zcela cizí; každý pokus o překročení mezí, jimž je nutně růst podroben, pro ně znamenal zjevnou HYBRIS a byl proto odsouzen k trestu a k zániku. Opakem či protivou růstu, k níž nutně náležely meze růstu a tedy i konec a smrt, byla věčnost, věčná neproměnnost. První, kdo – pokud víme – přišel s myšlenkou růstu bez mezí resp. nekonečného pokroku, byl křesťan, konkrétně Řehoř z Nyssy. I když křesťanství bylo myšlenkovou výbavou od počátku synkrezí dvou velkých tradic, židovské a řecké, můžeme většinou dobře od sebe odlišit kořeny té či oné myšlenky. Řehořova myšlenka nekonečného pokroku má kořeny spíše hebrejské, ovšem reformulované a reinterpretované za pomoci řecké pojmovosti. Vzpomeňme zaslíbení, jehož se dostalo Abrahamovi, že se jeho budoucí potomci rozmnoží jako písek na břehu mořském (najít!). Když to vezmete izolovaně a vyložíte to se vsí řeckou pojmovostí, snadno za množství zrn písku dosadíte nekonečno. V základech je však primární orientovanost na budoucnost, kterou se vyznačuje právě hebrejská tradice a která se stala počátkem dějinného spravování evropského člověka a tedy také našeho.

05

To by však ještě zdaleko nemohlo stačit k tomu, aby se takto nově ustavený pojem růstu, který nemá hranic (a důležité ovšem je, že už nešlo jen o růst nějakého organismu, nýbrž o dějinný proces pokroku!), rozšířil do všech vrstev společnosti a do celé Evropy (a potom i dál) v té podobě, jakou dnes známe. Rozhodující tu byl rozpad středověkého myšlení, založeného na aristotelismu a na thomismu, a počátek nové doby, který představoval také myšlenkově prolomení oné organicistické tendence, pro aristotelismus tak charakteristické. Na prvním místě je třeba jmenovat Descarta s jeho interpretací všeho živého, organického jako mechanismu, jako stroje, a s tím souvisejícím jeho chápáním růstu jako kvantitativního narůstání, tj. zvětšování rozměrů nebo počtu. Na jedné straně mechanická příroda, na druhé straně pak myšlení: *res extensa* a *res cogitans*. Teprve tím byla celá proměna dovršena, neboť v pojmu už nebylo nic na překážku předpokladu, že růst může být bez hranic, bez omezení, zkrátka nekonečný. To bylo důsledkem oné změny přístupu, který v každém těle viděl pouhé těleso (všimněte si, že to je česká výsada, že obojí lze už jménem rozlišit: *corpus*, *corps*, *body*, *Körper* – stejné slovo pro obojí).

06

Dál už v onom sledování posunů nepůjdeme. Zcela dostačuje, když si budeme vědomi, že k posunům docházelo a že tedy nemůžeme spoléhat na to, že námi užívané slovo „růst“ bylo vždycky chápáno stejně. A budeme si také pamatovat

onen dvojí zmíněný posun, totiž chápání růstu jako něčeho, co nemusí mít vždycky meze, a jako něčeho, co znamená jen kvantitativní narůst, přesně kumulaci, agregaci. Rozdíl mezi celkem a hromadou byl rozostřen až smazán, a samo hromadění se zdálo nemít žádných hranic. Dnes už víme, že obojí byla hrubá chyba, ale ještě jsme z toho nevyvodili nezbytné závěry. Astrofyzika a astrofyzikální kosmologie nám zcela přesvědčivě ukázalo, jak kumulace hmoty ve vesmíru má své meze v gravitačním zhroucení, i když o nějakých celcích ještě vůbec není třeba uvažovat. A kritika předmětného resp. zpředměťujícího myšlení stále energičtěji musí zdůrazňovat rozdíl mezi celky a hromadami a vracet se tak v některých ohledech k vidění nejstarších myslitelů. Ale co to znamená pro naše myšlené celkově – nebo přímo filozoficky?

07

Začali jsme na první poslech dost podivně poukazem na nejasnosti spojené se slovem růst. Důvodem nám byla skutečnost, že v řečtině existovala dvě slovesa, důvěrně blízká tomu, čím se v přednášce budeme zabývat. Ta slovesa zněla FYEIN a FYESTHAI. Jde vlastně o jediné sloveso, protože FYESTHAI, je medium od FYEIN. Přeložena do češtiny znamenají tato slova roditi a roditi se, případně růsti. Příslušné substantivum je právě FYSIS, což původně znamená něco jako růst. Ale i zde docházelo v minulosti k mnoha posunům, což lze vidět už jenom z toho, že do latiny se FYSIS překládalo jako „natura“, odkud se dostalo do mnoha, ne-li do většiny evropských dnes živých jazyků (la nature, nature, Natur). Do češtiny (a některých dalších slovanských jazyků) překládáme napodobením jistých vztahů etymologických jako „příroda“: v základech si ještě přinejmenším po upozornění můžeme uvědomit vazbu na „rod“ a rození či narození, ale tento význam obvykle ustupuje do stínu a do pozadí. Příroda je pro nás především všechno to, co nejsme my sami (a dokonce i tam zůstávají nejasnosti), a zejména to, co člověk neudělal, nevytvořil, v čem nemá prsty, co tu je mimo člověka, před člověkem a nezávisle na člověku. Máme ovšem ještě druhé slovo, jímž překládáme FYSIS nebo natura, totiž přirozenost. Přirozenost člověka je to, čeho se mu dostává při narození, čím je obdařen samotnou přírodou, tj. čeho se mu dostává ještě před jakýmkoliv vlivem druhých lidí, výchovy, civilizace a kultury. Vidíme, že je plno nejasností spojeno nejenom se slovem růst, ale také se slovem příroda. A obě slova se vši svou mnohoznačností a neostrostí jsou překladem řeckého slova FYSIS. Ovšem náš záměr není lingvistický, ale filosofický; a není historický, nýbrž – jak už řečeno – systematický. Co tento úmysl vlastně znamená?

08

Filosofové snad od samého počátku spojovali filosofii s LOGEM a stavěli LOGOS i filosofii do příkrého rozporu a sporu s mýtem. MYTHOS i LOGOS jsou dvě slova, která znamenala něco velice podobného, ne-li stejného. Obojí bylo jakési povídání. Vlivem v některých případech nejspíš zejména filosofů, ale rozhodně ne jenom filosofů, začalo původně ne příliš frekventované slovo LOGOS dostávat mnoho dalších, dost pozoruhodně od sebe odlišných významů a bylo ho užíváno stále častěji. Tímto sémantickým historickým procesem, ale především i samotnou věcí se budeme zabývat v letním semestru. Na tomto místě nás zajímá pouze jeden vývojový trend, který vedl k úzu dodnes platnému a dost rozšířenému, totiž k vytváření názvů věd spojením jména jejich hlavního předmětu s koncovkou -logie (což je počeštěná řecká koncovka -LOGIA). Slovu LOGOS se tu dostává významu vědy, což se řecky označovalo jako EPISTÉMÉ. V nejstarších dobách byla taková spojení spíše výjimečná, ale časem se – zase hlavně vlivem křesťanů a zejména theologů – z těchto spojení stávalo takřka pravidlo. Nemuselo však vždycky jít pouze o odborné vědy, které se oddělily od filosofie, ale často šlo o disciplíny vysloveně filosofické. A tak můžeme to, co tu chceme dělat, chápat jako práci v rámci filosofické disciplíny, jež si chce zjednat nějaké vědomosti, vědění, tedy LOGOS o tom, čemu se říkálo FYSIS. LOGOS o FYSIS, to je FYSIOLOGIA. Bohužel je dnes tento název obsazen jednou subdisciplínou biologickou. Přinejmenším od dob Aristotelových platil jiný název, totiž FYSIKA, eventuelně FYSIKÉS AKROASIS, což byl spis o fyzice resp. o věcech „fysických“. O nejstarších filosofech se tradovalo, že všichni takřka povinně napsali spis PERI FYSEÓS. Navrhují, abychom se z této svízelné nomenklatury změnili dostali za pomoci adjektiva: naší disciplínou bude filosofická fyzika, eventuelně filosofická fyziologie. Abychom užitá slova rozlišili také graficky, budeme fyziku a fyziologii ve filosofickém smyslu psát uprostřed se „s“, podobně jako hlavní disciplínu píšeme se „s“ na rozdíl od filozofie fotbalu, filozofie ekonomické reformy apod.

09

Po celý semestr se tedy budeme zabývat tématem, které dnes nejenom na první, ale ani na druhý pohled není příliš průhledné. Nevíme totiž už dost dobře, co pod slovem FYSIS staří Řekové rozuměli; i když jsme si v prvním přiblížení něco naznačili, brzo zjistíme, že to zdaleka nestačí. Budeme bohužel muset vzít na vědomí, že pojem, s termínem FYSIS spojený, nebyl – jak už tomu ostatně většinou bývá – již od počátku nasouzen dost přesně, že v jeho chápání nebyla jednota, takže vlastně musíme mluvit o větším počtu pojmů, skrývajících se pod jediným slovem. A konečně při tom také poznáme, jak pozdější filosofové brzo přestali rozumět i svým předchůdcům, takže Aristotelés už nerozuměl dobře třeba takovému Hérakleitovi. Přesto se doxograficky traduje, že většina presokratiků se tímto tématem zabývala a dokonce prý, jak už uvedeno, napsala spis, obligátně nazývaný PERI FYSEÓS.

Patočka dokonce ve svých Přehledných dějinách filosofie, jimiž zahájil po válce svou krátkou přednáškovou činnost, mluví o FYSIS či o „přírodě“, „o níž bude spekulovat řecká filosofie jako o jednom ze svých hlavních temat“ (s.42). Protože se však ony spisy nejstarších filosofů nezachovaly vůbec nebo jen v nepatrných útržcích, tzv. zlomcích, lze se jen dohadovat, zda šlo vůbec o takové jediné, společné téma. Nic se nezdá nasvědčovat tomu, že by šlo původně o jednotu, zatímco k diferenciaci by snad mělo dojít až později. Všechno se zdá nasvědčovat tomu, že pod názvem PERI FYSEÓS psali nejstarší filosofové o velmi rozličných věcech a z velice se lišících perspektiv. Spokojit se tím, že FYSIS přeložíme slovem příroda, by bylo zejména filosoficky neodpovědné. Můžeme-li něco prohlásit s naprostou jistotou, pak to, že příroda v našem dnešním smyslu je něco naprosto jiného než FYSIS pro staré Řeky, a to i když zatím tápeme, máme-li se rozhodnout mezi mnoha různými významy a významovými odstíny v běžné řeči i u jednotlivých autorů.

10

V této situaci jsme však nutně konfrontováni s následující otázkou: není třeba posuzovat myšlenkový vývoj jako něco, co má smysl? Jestliže došlo k posunům ve významu již řeckého slova FYSIS a pak latinského natura a příslušných ekvivalentů v živých evropských jazycích, neměli bychom v tom vidět pokyn, založený na staletých a tisíciletých zkušenostech?

11

Stojíme tedy hned na počátku před přímo propastnými těžkostmi a problémy. Není nikterak jasné, o čem vlastně tu má být řeč, neboť nevíme, co to je FYSIS. Jediné, co před sebou máme, je toto řecké slovo. Jeho význam musíme nejprve vyhledat, anebo přesněji řečeno, musíme jej stanovit, musíme se na něm domluvit. Hned na tomto místě si však můžeme vyjasnit jeden základní rozpor, která je s určitou velmi starou řeckou tradicí chápání toho slova spjat. Řekové stavěli proti sobě FYSIS a THESIS. Slovo THESIS souvisí se slovesem THEINAI (1.osoba TITHÉMI) ev. TITHÉMENAI a znamená položit, posadit, postavit, ustavit, založit, zřídit. Opozice mezi obojím tedy spočívá v tom, že to, co je THESEI, je ustaveno lidským přičiněním, kdežto to, co je FYSEI, vzniklo resp. bylo ustaveno samo od sebe resp. od přírody, tedy bez lidského přičinění. To je ovšem výklad jen přibližný, neboť nevyhovuje ani „samo od sebe“, ani „od přírody“, a nejasné je ovšem i ono „lidské přičinění“. K tomu všemu se musíme ještě dostat důkladněji, ale nyní se soustředíme na jednu stránku tohoto rozdílu a rozporu: samo slovo FYSIS nebylo ustaveno FYSEI, nýbrž THESEI. Byl o to ovšem mezi řeckými mysliteli velký spor, totiž spor o povahu jazyka, o povahu jednotlivých slov. Můžete si o tom něco přečíst v Platónově dialogu Kratylos. Po této cestě se však nyní nevydáme, protože na to nejsme vůbec připraveni. Má to být jen malá, poněkud konkretizující ukázka, která nám může problém FYSIS přiblížit. Jsou korálové útesy od přírody? Je bobry uměle vytvořená hráz, zadržující vodu, od přírody? Pokud ano, protože sami tvorové, kteří je uměle vytvořili, jsou od přírody, mělo by to platit také na člověka, neboť také člověk je od přírody. Či není? A je-li, jaký to má smysl se tázat po tom, jsou-li slova od přírody anebo byla stanovena dohodou?

12

Jsme-li ve filosofii na rozpacích, bývá dobré se nechat inspirovat samotným jazykem. To vůbec neznamená, že bychom se na jazyk mohli vždycky s důvěrou spolehnout. Jazyk nám totiž nic výslovně neříká, ale ani nám vysloveně nic netají. Platí o něm to, co Hérakleitos v jednom zlomku praví o Apollónovi: prý nic neříká, ani nic neskrývá, ale dává pokyny či znamení. Ta znamení je nutně správně interpretovat a ty pokyny řádně posoudit a pak jich uposlechnout nebo neuposlechnout. Nicméně je to jakýsi významný začátek. Proto má dobrý smysl se k jazyku obracet a na ony pokyny dávat pozor. Už také proto, abychom slov užívali tak a v tom směru, kterým sama ukazují, a nikoliv v rozporu s tím. Co nám tedy naznačuje slovo FYSIS? Etymologicky souvisí se slovesy FYEIN a FYESTHAI, což se obvykle překládá jako roditi a roditi se, event. růsti. Zdá se však, že ani klasičtí filologové se tohoto úzu nepřidrží příliš pedantsky. V posledním českém překladu Sofoklovy tragédie AIAS najdeme následující překlad dvou veršů (s.490):

Dlouhý a nezměřitelný čas nechává vše skryté,
aby se zrodilo, a to, co se ukázalo, skrývá.

Řecky zní rozhodující místo takto:

... CHRONOS

FYEI T'ADÉLA KAI FANENTA KRYPTETAI.

Z uvedeného místa je vidět, že básník je v originále mnohem určitější, totiž že mluví o čase, který na jedné straně rodí vše, co bylo nezjevné, a naopak ukryvá, co se už jednou vyjevilo. Podle toho můžeme o FYSIS mluvit jen tam, kde se něco zrodilo v čase a pak zase zaniklo, zahynulo. Ale to bychom zůstali jen při velmi hrubém pochopení. Básník přece nehovoří o tom, co zprvu není, pak zrozením vzniká, aby posléze zaniklo a zase nebylo, nýbrž mluví u nezjevném, které nejenom zrodem, ale také růstem vychází na světlo a které se potom zase uchyluje do skrytosti, nezjevnosti. Nezjevnost či skrytost není nebytí, nýbrž bytí ještě nezrozené nebo nevyrostlé. Bytí tedy může být jak skryté, tak zjevné, a jeho skrytost se může někdy zrozením a někdy jen růstem proměňovat ve zjevnost, a ta zjevnost se zase může někdy jen stárnutím, jindy smrtí měnit ve skrytost. A to všechno je možné jen v čase a dokonce díky dlouhému a nezměřitelnému času.

13

Zase je tu nutné upozornění: když mluvíme o zrodu, nesmíme si hned myslet, že víme, co to je zrod v tom smyslu, jak mu rozuměli staří Řekové; a totéž platí o růstu či vyrůstání. Nesmíme zkrátka své vlastní pojetí promítat do myšlení dávných básníků nebo filosofů, ale musíme se pokusit pozorně naslouchat tomu, co říkají, abychom porozuměli jejich myšlenkám. Georg Picht a před ním Martin Heidegger např. upozorňují na to, že my jsme dnes zvyklí chápat růst jako kvantitativní přírůstek, jako zvětšování. To velmi úzce souvisí s karteziánským chápáním „přírody“ jako rozprostraněnosti resp. rozprostraněné věci, res extensa. Jestliže se příroda vyznačuje rozprostraněností jako svou základní vlastností, nemůže být růst chápán jinak než jako narůstání do větších rozměrů, jako kvantitativní nabývání na rozložitosti. Ale ve starém Řecku byl růst chápán docela jinak. Ze Sofoklových veršů poznáváme, že růst znamenal, že na světlo přichází to, co bylo skryto. A zdánlivým opakem či protívou k tomu je přechod do skrytosti toho, co se předtím ukázalo na světle. Obojí však náleží k sobě, protože je sjednoceno: je to jedna skutečnost, která se zrodem či růstem ukazuje a která se potom zase skrývá. Povahou a základem či zdrojem tohoto sjednocení se ještě budeme zabývat. Ze všeho se jako nejpravděpodobnější nabízí myšlenka, na kterou alespoň někteří z vás byli již připraveni v loňském úvodu do filosofie, totiž že takové pravé jsoucno, jako je třeba strom nebo pes, není nikdy celé najednou a v úplnosti přítomno hic et nunc, ale že je událostí v čase, jejíž velká část proběhla a tedy už není, zatímco druhá velká část zatím neproběhla a tedy ještě není. A to, co právě „jest“ aktuálně před námi, před našimi zraky a vůbec dostupné našim smyslům (a také všem našim kontaktům, naší aktivitě a praxi), okamžitě pomíjí. Můžeme mít za to, že Sofoklés neměl na mysli nic podstatně jiného než právě toto: všemu dopřává předlouhý, nezměrný čas příležitost, aby to dočasně přešlo ze skrytosti na světlo a potom aby se to zase skrylo do nezjevnosti. To, že o věci mluví tak, jako by čas každou takovou skutečnost sám rodil, můžeme považovat za básnickou licenci; tak můžeme dodatečně vyslovit souhlas s citovaným překladem. Jestliže však odpovědnost nepřisoudíme samotnému času, komu nebo čemu ji přisoudíme?

14

Všechno nasvědčuje tomu, že Řekové rozhodli svým způsobem myšlení a konkrétně svým chápáním FYSIS něco nesmírně významného, co ovlivnilo na dlouhá staletí celou Evropu a celou evropskou kulturu. Rozhodli totiž, že opravdové je pouze to, co je zjevné, co vyšlo na světlo, kdežto všechno to, co je skryto, opravdové a tedy vpravdě skutečné není. Nestalo se tak najednou a neudělali to ani všichni myslitelé stejně, stejným způsobem. To souvisí s tím, že ve filosofii je každý myslitel svobodný ve volbě východisek a principů. Proto je také nesnadné a dokonce zavádějící mluvit o řeckém myšlení, jako by to bylo něco sjednoceného, všem filosofům společného. Přesto výsledky vždycky podtrhují něco z té různosti a mnohosti víc a něco méně, dokonce něco nechávají jakoby stranou vývoje. Vždycky však je možno pátrat po tom, jak k jistým tendencím a vývojovým trendům a myšlenkovým posunům a pohybům došlo. Nejednou se přesvědčivě ukázal velký vliv samotného jazyka. A k tomu došlo právě v našem případě, totiž při posunu v chápání FYSIS. K přelomu došlo na

rozhraní mezi filosofií Hérakleitovou a filosofií Parmenidovou. Ještě Hérakleitos prohlásil, že (ve špatném překladu) FYSIS se ráda skrývá (FYSIS KRYPTESTHAI FILEI); ve věcnějším překladu to zní: vycházení na jevo se rádo (zase) uchyluje do skrytosti. (Tento překlad naprosto odpovídá Hérakleitově slovu, že všechno teče, PANTA RHEI.) Onen přechod ze skrytosti do zjevnosti a pak znovu do skrytosti, který najdeme zřetelně vysloven např. u Anaximandra, je naprosto zproblematizován a přímo popřen Parmenidem. Oporou se tu zdá být právě jazyk, který pravdu ztotožňuje s neskrytostí. Jak ještě uvidíme, filosofové si byli mnohem víc vědomi původních kořenů slov a jejich starých významů, takže nemůžeme přijmout argumentaci, odvolávající se na obecné povědomí a běžný způsob užití jazyka v jejich době. Pravá skutečnost je ta, která je zjevná, tj. neskrytá. Ale to, co je neskryté, nemůže podle Parmenida být nikdy v minulosti a stejně tak nikdy nemůže být v budoucnosti, neboť tam by nemohlo být neskryté, nýbrž právě naopak jen skryté. Skrytá skutečnost je však nesmysl, *contradictio in adiecto*. A proto jsoucí vždycky jest, nikdy nebylo a nikdy nebude. Starší, původní význam slova FYSIS tak byl zrušen: podle Parmenida se nic nerodí, nic neroste a nic také neumírá. Tento myslitel tak jako první popřel vznikání a zanikání, rození a umírání, ano sám život. O Sókratovi se říká, že se obrátil zády k přírodě; již před ním to však učinil Parmenidés, a to mnohem radikálněji, protože se zároveň obrátil zády k obci a k politice, neboť tam všude je změna a mnohost, tedy pouhé zdání. Ve skutečnosti je všechno jedním a jedno vším (HEN KAI PAN).

15

Parmenidova myšlenka obrovskou sugestivní silou ovlivnila nejenom všechno další filosofování, ale způsobila, že zpětně byli pod jejím vlivem docela jinak chápáni i myslitelé starší. Teprve po Parmenidovi mohl např. Aristotelés interpretovat...